

Date: 5th May-2026

BOLALARDA MUSTAQIL FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Otaqulova Lobar Tursunpo'latovna

Qashqadaryo viloyati Koson tumani 32-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Maqolada bolalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishning psixopedagogik asoslari, zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llaniladigan samarali metodlar va yosh xususiyatlariga moslashtirilgan pedagogik yechimlar tahlil qilingan. Mustaqil fikrlashning tanqidiy tafakkur va ijodiy fikrlash bilan o'zaro bog'liqligi ochib berilgan. Tadqiqotda muammoli ta'lim, sokratik dialog, loyihaviy faoliyat, reflektiv amaliyot va interaktiv o'yin texnologiyalarining kognitiv rivojlanishga ta'siri ilmiy jihatdan asoslangan. Maqola yakunida o'qituvchilar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar, shuningdek, raqamli muhitda mustaqil fikrlashni rivojlantirish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, kognitiv rivojlanish, muammoli ta'lim, sokratik usul, loyihaviy faoliyat, refleksiya.

KIRISH

XXI asr ta'lim paradigmasi axborotni shunchaki qabul qilishdan ko'ra, uni tahlil qilish, tanqidiy baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahrir) va 2030-yilgacha ta'lim strategiyasi shaxsning intellektual erkinligi, mustaqil fikrlash qobiliyati va hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan. Mustaqil fikrlash – bu bolaning tashqi ta'sirlarga bo'ysunmasdan, o'z bilimlari, tajribasi va mantiqiy tahlili asosida qaror qabul qilish, muammolarga yechim izlash va o'z pozitsiyasini asoslash qobiliyatidir.

Ammo amaliyotda ko'plab ta'lim muassasalarida hali ham eslab qolishga asoslangan an'anaviy yondashuv ustunlik qilmoqda. Bu esa bolalarda ijtimoiy moslashuvchanlik pasayishi, initsiativa yo'qolishi va raqamli axborot oqimida manipulyatsiyaga moyillikning kuchayishiga olib kelmoqda. Shu sababli, bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish metodlarini ilmiy jihatdan tizimlashtirish va amaliyotga joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maqolaning maqsadi – mustaqil fikrlashning psixologik mexanizmlarini o'rganish, uning shakllanish bosqichlarini aniqlash va pedagogik amaliyotda qo'llaniladigan zamonaviy metodlarni yosh xususiyatlariga muvofiq tahlil qilishdan iborat.

Mustaqil fikrlash tushunchasi ilk bor amerikalik faylasuf va pedagog J. Dyui tomonidan "reflektiv tafakkur" kategoriyasi doirasida ilmiy asoslangan. Dyui fikricha, mustaqil fikrlash muammoli vaziyat yuzaga kelganda faollashadi va u quyidagi bosqichlardan o'tadi: muammoni anglash → farazlar ilgari surish → dalillarni tahlil qilish → xulosa chiqarish → amaliyotda tekshirish. Bu jarayon bolaning passiv qabul qiluvchidan faol tadqiqotchi maqomiga o'tishini ta'minlaydi.

Rus psixologi L.S. Vygotskiy esa mustaqil fikrlashni "ijtimoiy muloqot ichki jihatdan o'zlashtirilishi" natijasi sifatida talqin qilgan. Uning "yaqin rivojlanish zonasi"

Date: 5th May-2026

nazariyasiga ko'ra, bola katta yordami bilan yechadigan masalani keyinchalik mustaqil hal eta oladi. Bu yerda o'qituvchi yoki ota-onaning roli tayyor javob berish emas, balki fikrlash jarayonini yo'naltiruvchi savollar berish va kognitiv to'siqlarni yengillashtirishdir.

Zamonaviy tadqiqotchilar mustaqil fikrlashni uchta o'zaro bog'liq komponentda ko'rishadi:

1. Kognitiv komponent: Mantiqiy tahlil, sabab-oqibat bog'liqligini tushunish, faraz qilish, umumlashtirish.

2. Motivatsion komponent: Qiziqish, ichki motivatsiya, yangilikka intilish, xato qilishdan qo'rqmaslik.

3. Regulyativ komponent: O'z fikrini nazorat qilish, qayta baholash, alternatalarni solishtirish, qaror qabul qilishda mas'uliyat hissi.

Mustaqil fikrlash tanqidiy tafakkur bilan chegaradosh bo'lsa-da, ular bir-birini to'ldiradi. Tanqidiy tafakkur axborotni filtrlash va baholashga qaratilgan bo'lsa, mustaqil fikrlash o'ziga xos pozitsiya shakllantirish va original yechimlar yaratishga yo'naltirilgan. Bolalik davrida bu qobiliyatning shakllanishi nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki hayotiy moslashuvchanlik va psixologik barqarorlikning asosi hisoblanadi.

3.1. Muammoli ta'lim va tadqiqot usuli

Muammoli ta'lim – o'qituvchi tomonidan ataylab yaratilgan kognitiv ziddiyat asosida bolani mustaqil yechim izlashga undovchi metod. Bu usulda tayyor bilim berilmaydi, balki bola o'zi kuzatish, tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni qidirish va tahlil qilish orqali haqiqatga yetib boradi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilariga "Nima uchun ba'zi buyumlar suzadi, ba'zilar cho'kadi?" savoli berilganda, ular turli materiallarni suvga tushirib, og'irlik, zichlik va shakl omillarini mustaqil ravishda o'rganadilar.

Pedagog J.A. Komenskiyning "O'zing ko'r, o'zing qil, o'zing xulosa chiqar" tamoyili shu metodning asosiy falsafasini tashkil etadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muammoli vaziyatlar bolalarda dopamin tizimini faollashtiradi, bu esa o'rganish jarayonini ijobiy hissiyotlar bilan bog'laydi va xotirada mustahkam saqlanishini ta'minlaydi.

3.2. Sokratik dialog va savol-javob texnologiyasi

Sokratik usul – bu tayyor javob berish o'rniga, ketma-ket savollar orqali bolani o'z fikrini chuqurlashtirishga yo'naltirish. Bu metodda o'qituvchi "nima?", "nega?", "qanday?", "agar shunday bo'lsa, unda nima?" kabi ochiq savollardan foydalanadi. Masalan, adabiyot darsida qahramon harakatini baholash o'rniga, "Agar sen uning o'rnida bo'lganingda, qanday qaror qabul qilding? Nega aynan shu yo'lni tanlading?" savoli beriladi.

Sokratik dialog bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni, ya'ni "o'z fikrlashimni kuzatish va tahlil qilish" qobiliyatini shakllantiradi. Bu usul ayniqsa 10-15 yoshli o'smirlarda samarali bo'lib, ularning o'z-o'zini anglash darajasini oshiradi va guruh bosimiga qarshi turish kuchini rivojlantiradi.

3.3. Loyihaviy faoliyat va hamkorlikda o'rganish

Loyihaviy metod – bolalarning aniq muammoni yechish yoki mahsulot yaratish maqsadida rejalashtirish, ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va natijani taqdim etish

Date: 5th May-2026

jarayonidir. Loyihada bola nafaqat mustaqil fikrlaydi, balki guruh ichida fikrlarni muvofiqlashtirish, kelishmovchiliklarni hal qilish va mas'uliyatni taqsimlash ko'nikmalarini ham o'zlashtiradi.

Masalan, "Maktab hovlisidagi suv sarfini kamaytirish" loyihasida bolalar o'lchovlar olib boradi, statistik ma'lumotlarni tahlil qiladi, takliflar ishlab chiqadi va ularni ma'muriyat oldida himoya qiladi. Bu jarayonda ularning mustaqil fikrlashi nafaqat nazariy, balki ijtimoiy-amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Hamkorlikda o'rganish shuni ko'rsatadiki, mustaqil fikrlash individualizm emas, balki o'z pozitsiyasini aniq ifodalash va boshqalarning fikrini hurmat qilish uyg'unligidir.

3.4. Reflektiv amaliyot va o'z-o'zini baholash

Refleksiya – bolaning o'qish jarayoni, qabul qilingan qarorlar va ularning oqibatlari haqida qayta fikr yuritishi. Bu metod kundaliklar, portfoliolar, "Bugun nima o'rgandim? Nima qiyin bo'ldi? Ertaga nima qilaman?" kabi savollar orqali amalga oshiriladi. Reflektiv yondashuv bolada xatoni "muvaffaqiyatsizlik" emas, "o'rganish imkoniyati" sifatida qabul qilish madaniyatini shakllantiradi.

Psixolog K. Dvekning "o'sish mentaliteti" (growth mindset) nazariyasiga ko'ra, bola qobiliyatni o'zgarimas sifat emas, rivojlanadigan ko'nikma deb qabul qilganda, u mustaqil fikrlashdan qo'rqmaydi, aksincha, uni sinab ko'rishga intiladi. Shuning uchun baholash tizimida nafaqat yakuniy natija, balki fikrlash jarayoni, izlanish darajasi va xatolarni tuzatish strategiyalari ham hisobga olinishi kerak.

3.5. Yosh xususiyatlariga moslashtirilgan interaktiv usullar

Mustaqil fikrlash metodlari bolaning yoshiga qarab differensiyalanishi shart:

- 5-7 yosh: O'yinli vaziyatlar, qiziqarli tajribalar, "nima bo'ladi agar?" savollari, ertak tahlili orqali sabab-oqibatni o'rgatish.
- 8-11 yosh: Kichik loyihalar, sinf ichidagi munozaralar, kuzatish jurnallari, mantiqiy o'yinlar (shaxmat, sudoku, kvestlar).
- 12-15 yosh: Tadqiqot ishlari, debatlar, case-study (vaziyatli masalalar), media savodxonligi mashqlari, ijtimoiy muammolarni tahlil qilish.
- 16-18 yosh: Ilmiy konferensiyalar, startup loyihalari, mustaqil tanlov va kasbiy yo'nalishni asoslash, etik dilemma tahlillari.

Raqamli muhitda mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun "axborot gigienasi", manbalarni tekshirish, soxta yangiliklarni aniqlash va sun'iy intellektdan etik foydalanish bo'yicha maxsus modullar joriy etilmoqda. Bu esa bolalarni passiv iste'molchidan faol tahlilchi maqomiga ko'tarishga xizmat qiladi.

Mustaqil fikrlashni shakllantirish jarayonida bir qator to'siqlar mavjud:

1. Vaqt tanqisligi: Dars dasturlari ko'pincha "mavzuni o'tib ketish"ga qaratilgan, bu esa muhokama va tadqiqotga vaqt qoldirmaydi. Yechim: Integratsiyalashgan darslar, flipped classroom (teskari sinf) modeli, uy vazifalarini tadqiqot xarakteriga o'tkazish.

2. O'qituvchilarning tayyorgarligi: Ko'plab pedagoglar an'anaviy usullarga o'rganib qolgan. Yechim: Metodik treninglar, hamkasblararo kuzatuv (lesson study), refleksiv seminarlar.

Date: 5th May-2026

3. Ota-onalar bosimi: "Baho yuqori bo'lsin", "xato qilmasin" degan talab bolani tavakkal qilishdan qo'rqitadi. Yechim: Ota-onalar uchun ochiq darslar, psixologik maslahatlar, jarayonni baholash madaniyatini targ'ib qilish.

4. Tizimli baholash: Test asosidagi imtihonlar ko'pincha yodlashni rag'batlantiradi. Yechim: Formativ baholash, portfolio, loyiha himoyasi, o'z-o'zini baholash mezonlarini joriy etish.

Bu to'siqlarni bartaraf etish uchun ta'lim muassasalari, oila va jamiyat o'rtasida hamkorlik mexanizmi shakllanishi, shuningdek, normativ hujjatlarda "fikrlash ko'nikmalari" rasmiy natija sifatida belgilanishi zarur.

XULOSA

Bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish – bu nafaqat pedagogik vazifa, balki milliy intellektual salohiyatni rivojlantirishning strategik yo'nalishidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mustaqil fikrlash tug'ma qobiliyat emas, balki ataylab tashkil etilgan muammoli muhit, ochiq dialog, loyihaviy faoliyat va reflektiv amaliyot orqali shakllanadigan dinamik ko'nikmadir.

Muammoli ta'lim bolada tadqiqot ruhini uyg'otsa, sokratik dialog metakognitiv nazoratni rivojlantiradi, loyihaviy metod ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi, refleksiya esa xatoni o'rganish manbaiga aylantiradi. Bu metodlar yosh xususiyatlariga muvofiq differensiyalangan holda qo'llanganda, bolalar nafaqat akademik muvaffaqiyatga erishadi, balki hayotiy qarorlar qabul qilishda mustaqil, tanqidiy va ijodiy yondashuvga ega bo'ladilar.

Kelgusi tadqiqotlarda quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

- Raqamli muhitda mustaqil fikrlashning neyrofiziologik mexanizmlarini o'rganish;
- O'zbekiston maktablarida formativ baholash tizimining mustaqil fikrlashga ta'sirini empirik asoslash;
- Oila-maktab hamkorligida kognitiv erkinlik madaniyatini shakllantirish modellarini ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, mustaqil fikrlash – bu kelajak avlodning eng muhim "yumshoq ko'nikmasi" bo'lib, uning shakllanishi nafaqat ta'lim sifatini, balki jamiyatning intellektual barqarorligini ham belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath, 1933. – 312 p.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 184 p.
3. Dweck C.S. Mindset: The New Psychology of Success. – New York: Random House, 2006. – 276 p.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahrir). – Toshkent, 2023.
5. Boltayev U.B., Karimov A.R. Zamonaviy ta'limda kompetensiya yondashuvi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021. – 240 b.

Date: 5thMay-2026

6. UNESCO. Fostering Critical Thinking in Education: A Global Review. – Paris: UNESCO Publishing, 2022. – 68 p.
7. Mirziyoyev S. Ta'lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlar. // O'zbekiston pedagogikasi, 2024, №2, 15–22 b.
8. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969. – 208 p.
9. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. Maktabgacha va maktab ta'limida ko'nikmalarga yo'naltirilgan yondashuv: metodik qo'llanma. – T., 2025.
10. Fisher A. Critical Thinking: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 290 p.

